

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Κωνσταντίνου Γ. Μπόνη, Εισαγωγή εις τὴν Ἀρχαίαν Χριστιανικὴν Γραμματείαν (96-325 μ.Χ.), Ἀθήναι, 1974, σελίδες ιστ'-394 (397), μετὰ πολλῶν πινάκων (Ἀρχειὸν Περιοδικοῦ «Θεολογία», 1).

Ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Κωνσταντῖνος Γ. Μπόνης διὰ τῆς ἐργασίας του «Εἰσαγωγή εις τὴν Ἀρχαίαν Χριστιανικὴν Γραμματείαν» ἀρχεταί τῆς ἐκδόσεως τοῦ συστηματικοῦ αὐτοῦ ἔργου «Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματεία» ἢ «Σύστημα Πατρολογίας». Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ προβαίνει εἰς μίαν διαπίστωσιν:

«Νῦν εἰς γῆρας ἀχθεῖς, ἀναγνωρίζω πόσον μεγάλη πλάνη ἦτο ἡ συμβουλή παλαιότερων ἐπιστημόνων, ὅπως συντάσσωμεν τὰ συστηματικὰ ἔργα τοῦ κλάδου ἡμῶν ἐν τέλει τοῦ ἐπιστημονικοῦ μας σταδίου. Τὰ μεγάλα ἔργα πρέπει ν' ἀρχίζουσι ἀπὸ τῆς νεότητος, διὰ νὰ δύνανται ν' ἀχθοῦν εἰς πέρας μετὰ τὰς ἐμβριθεῖς καὶ πολυμόχθους ἐρεῦνας καὶ διὰ νὰ δύνανται οἱ νέοι ἐπιστήμονες νὰ διορθώσουσι ἑαυτοὺς ὕστερον, μετὰ τὸν ὀσημέραι αὐξανομένον πλοῦτον τῶν γνώσεων καὶ τὴν αὐξανομένην πείραν ἐρευνητικῆς μεθοδολογίας καὶ ἐπιστημονικῆς κρίσεως» (σ. 4-5).

Ἰπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἰς διάφορα μέρη τοῦ βιβλίου παροτρύνει τοὺς νέους ἐπιστήμονας, ὅπως ἐπιδίδωνται εὐθὺς ἀμέσως ἀπὸ τῶν πρώτων στιγμῶν τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν σταδιοδρομίας εἰς τὸ ἔργον τῆς συγγραφῆς καὶ τῆς ἐρεύνης (σ. 3-8, 365-375, κ.ά.).

Τὰ χρονικὰ ὅρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται ὁ συγγραφεὺς εἶναι 96-325. Κατ' αὐτὸν ἡ πατρολογία ἀρχεταί αὐστηρῶς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν πατέρων (96 ἔξ.), μὴ συμπεριλαμβανομένων εἰς τὴν ὕλην αὐτῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τῆς Καινῆς Διαθήκης (σ. 68, 158-160). Ὡς τελικὸν ὄριον τῆς Ἀρχαίας Χριστιανικῆς Γραμματείας ἐκλαμβάνει τὸ 325, ἔτος τῆς συγκλήσεως τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἡ ἐποχὴ αὕτη διαιρεῖται, κατὰ τὸν συγγραφεῖα, εἰς τέσσαρας περιόδους: α') ἡ μεταποστολικὴ γραμματεία ἢ γραμματεία τῶν ἀποστολικῶν πατέρων (96/98-120/130), β') ἡ μετὰ τοὺς ἀποστολικούς πατέρας περίοδος (π. 120/130-190/200), γ') 190/200-250/260, καὶ δ') 260-325.

Ὡς πρὸς τὴν βιβλιογραφίαν ἔχω νὰ παρατηρήσω τὰ ἑξῆς: Ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ πηγὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, διαπιστώνων τὰ γνήσια ἀπὸ τῶν νόθων (σ. 22, 290, 324, 350, 359, κ.ά.). Περισσότερον πάντων προστρέχει εἰς τὸν ἱστορικὸν Εὐσέβιον. Μεταφέρει αὐτοῦσια τεμάχια ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων (ἐν μεταφράσει, σ. 14, 116 ἔξ., 144-156, κ.ά.). Ἀναφέρεται εἰς τὰ ἰδικὰ του ἔργα (σ. 14, 35, 55, 88, 251, 297, 356, κ.ά.). Μετὰ λύπης θίγει τὸ θέμα τῶν ἀπολεσθέντων συγγραμμάτων τῶν ἀρχαίων (σ. 29, 87, 135-9, 199, 356, 357, κ.ά.). Τὴν βιβλιογραφίαν τὴν παραθέτει εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, ἐντὸς κειμένου καὶ εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον (σ. ι'-ιστ'). Δίδει χαρακτηρισμοὺς διὰ πλείστους συγγραφεῖς καὶ τὰ συγγράμματά των. Ἀναφέρεται εἰς τὴν α' ἐκδοσιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Β'. Στεφανίδου (σ. 13, ὑποσ. 1). Ὁ τ. Β' τῆς ἐργασίας τοῦ Π. Χρήστου «Πατέρες καὶ Θεολόγοι τοῦ Χριστιανισμοῦ», ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ ἔτους 1970 (σ. ια'). Προτάσσεται τῆς Ὁρησκευτικῆς καὶ Ἠθικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Μαρτίνου τὸ ἐπίθετον «Μεγάλη» (σ. 161, ὑποσ.). Ἡ παράθεσις τῶν συγγραμμάτων γίνεται κατὰ τὴν ἀλ-

φαβητικὴν σειρὰν τῶν ἐπωνύμων τῶν συγγραφέων, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν τοῦ πρώτου ἔργου εἰς τὴν σ. ια', τῶν συγγραμμάτων δὲ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως κατ' αὔξουσαν χρονολογικὴν σειρὰν, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν τῶν δ' καὶ ε' ἔργων εἰς τὴν σ. ιγ'. Ἐλπίζω νὰ μὲ ἐπιτραπῆ, ὅπως προσθέσω, διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ μαθήματος, τὸ ἐγχειρίδιον «Πατρολογία» τοῦ Ἰ. Εὐστρατίου, ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ πρ. Βεροίας καὶ Ναούσης Καλλινίκου, Θεσσαλονίκη 1971.

Ὁ συγγραφεὺς μετὰ πολλῆς προσοχῆς εἰσαγωγικῶς ἐξετάζει ἀκόμη καὶ τὰς ἐλαχίστας λεπτομερείας, αἱ ὁποῖαι δυνατὸν νὰ διαφωτίσουν τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν δύσκολον θέμα. Βοηθεῖται ἀπὸ τὴν θύραθεν ἱστορίαν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν, καθὼς καὶ τὴν θύραθεν γραμματεῖαν καὶ ἄλλας βοηθητικὰς ἐπιστήμας.

Μὲ τὸ χαρακτηρίζον αὐτὸν ἐνθουσιῶδες καὶ ἐνιαχοῦ ρητορικὸν ὕφος (σ. 20, 24, 33, 65, 100, κ.ά., 3-8, 365-375), ὅπως ἐπίσης καὶ μὲ ἐμφανῆ τὰ γνωρίσματα ἐνὸς ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου καὶ ἐπιστήμονος, προβαίνει εἰς τὸ ἔργον τῆς κριτικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Παρουσιάζει καὶ περιγράφει τὰ δεδομένα, τὰ γεγονότα καὶ τὰ πρόσωπα, τὰς καταστάσεις καὶ τὰ προβλήματα (σ. 25, 104 καὶ πολλαχοῦ τοῦ βιβλίου). Ὑποβάλλει ἐρωτήματα, εἰς τὰ ὁποῖα δίδει τὰς ἀναλόγους ἀπαντήσεις, θετικὰς ἢ ὑποτιθεμένας (σ. 38, 82, 91, κ.ά.). Εἶναι πολλὸ προσεκτικὸς εἰς τὴν χρῆσιν τῶν σχετικῶν ὄρων, οὔτινες καὶ ἀποτελοῦν τὰς βάσεις τῆς ἐκκινήσεως. Ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον τῆς αιτιολογήσεως, τῆς διευκρινήσεως καὶ τῆς ἀναλύσεως. Διακρίνει τὰ ἐπιτεύγματα. Προβαίνει εἰς τὴν διόρθωσιν σφαλμάτων (σ. 164, 185, 277, 283, 318, κ.ά.), εἰς τὴν ὑποβολὴν τῶν ἰδίων του γνωμῶν (σ. 92, 102-5, 244, κ.ά.), ὡς καὶ εἰς σύστάσεις περὶ τοῦ δέοντος καὶ τῶν μελλοντικῶς γενέσθαι (σ. 35, 38, 56, 66, 261).

Καίτοι ὁ παρὼν τόμος ἀποτελεῖ «Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Γραμματεῖαν», παρὰ ταῦτα εἰς σημεῖα τινα καὶ προκειμένου περὶ τῶν πατέρων, τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ χριστιανῶν συγγραφέων, ἐμφανίζει τὰ γνωρίσματα ἐνὸς ἐγχειρίδιου τῆς χριστιανικῆς γραμματείας ἢ πατρολογίας, πρᾶγμα ἴσως ἀναπόφευκτον, γενόμενον καὶ πάλιν διὰ λόγους εἰσαγωγικοῦς. Ταῦτα ἀσφαλῶς θ' ἀναπτύχθουν εὐρύτερον εἰς τοὺς ἀκολουθοῦντας τόμους.

Δὲν εἰσέρχομαι εἰς τὴν παράθεσιν τῶν κυριωτέρων σημείων, τῶν γνωμῶν καὶ τῶν συμπερασμάτων τοῦ συγγραφέως, τὰ ὁποῖα θεωρῶ ἐνδιαφέροντα καὶ ἱκανοποιητικὰ ἀπὸ πλευρᾶς ὀρθοδόξου ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς, διότι τοῦτο θὰ ἀπῆτει ἀρκετὸν ἀριθμὸν σελίδων. Ταῦτα πάντα θὰ τὰ ἀνεύρη ὁ φιλόπονος ἀναγνώστης ἀπὸ τὴν κατ' ἴδιαν μελέτην καὶ τὴν ἐντρυφήσιν τοῦ βιβλίου.

Διὰ τὸν θεολόγον τὸ βιβλίον συνιστᾷ ὅχι μόνον πολῦτιμον εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἀρχαίαν Χριστιανικὴν Γραμματεῖαν, ἀλλὰ καὶ τὴν θεολογίαν εὐρύτερον, διὰ πάντα δὲ ἐνδιαφερόμενον ἀναγνώστην μίαν σημαντικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν γραμματεῖαν (τὴν ἀρχαίαν), ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ καὶ τμημα τῆς καθόλου ἑλληνικῆς, λατινικῆς, συριακῆς κ.ά. γραμματείας. Τὸ εὐλόγητον τοῦ ὕφους καὶ τῆς παρατιθεμένης ὕλης, ἢ ρέουσα ἑλληνικὴ γλῶσσα, τῆς ὁποίας εἶναι κάτοχος ἀριστοτέχνης ὁ Κωνσταντῖνος Μπόνης, καὶ τὰ λοιπὰ ἐπιστημονικὰ γνωρίσματα, ὡς ἐσημειώθησαν ἀνωτέρω, καθιστοῦν εὐχάριστον καὶ ὠφέλιμον τὴν ἀνάγνωσιν τῆς εἰσαγωγῆς ταύτης.

Ἡ ἐργασία ἀποτελεῖ μίαν σοβαρὰν καὶ σημαντικὴν προσφορὰν εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικὰ καὶ θεολογικὰ γράμματα. Εὐχόμεναι εἰς τὸν συγγραφέα καὶ φίλον συνάδελφον τὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ ἀναληφθέντος συγγραφικοῦ του ἔθλου.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ

1) Νι κ. Β. Γ ω μ α δ α κ η, Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645-1898). Τόμος πρῶτος. Α ἰ π η γ α ἰ. (Ἀνθολογία ἀνεκδότων καὶ ἐκδεδομένων κειμένων, ἱστορικῶν ἐγγράφων,

ἐνθυμήσεων κλπ. Μετ' εἰσαγωγῆς, βιβλιογραφίας καὶ πινάκων). Ἐν Ἀθήναις 1974, σσ. 539 (ὑπ' ἀριθ. 18 τῆς σειράς διατριβῶν καὶ μελετημάτων τοῦ Περιοδικοῦ «Ἀθηνᾶ»).

1. Τὸ νέον τοῦτο πόνημα τοῦ ἀκαμάτου καὶ ὀτρηροῦ συγγραφέως ἀποτελεῖ ἐξαιρετον συμβολὴν εἰς γνῶσιν ἐκ τῶν πηγῶν τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645-1898). Ἐν τῷ Προλόγῳ ὁ σ. δίδει περιεκτικὴν εἰκόνα τοῦ περιεχομένου τοῦ ἔργου. Αἰτιολογεῖ τὴν ἐν εἴδει ἀ ν θ ο λ ο γ ί α ς κατ' ἐπιλογὴν δημοσιέυσιν ἀνεκδότων ἐγγράφων σχετικῶν πρὸς τὸ θέμα του. Ἐν τῷ ἔργῳ δῆλον ὅτι δημοσιεύονται σημεῖωματα ἱστορικῶν ἐνθυμήσεων καὶ ἀπομνημονευμάτων. Ἐπίσης ἱστορικὰ καὶ ἀγιολογικὰ κείμενα, πατριαρχικὰ σιγίλλια καὶ ἔγγραφα ἀξιόλογα ἱστορικῆς σπουδαιότητος κ.ἄ. Ὑλικὸν ἀναφερόμενον εἰς τὴν Ἐπιγραφικὴν καὶ τὴν Τέχνην ἀπεκλείσθη τῆς μετὰ χεῖρας συναγωγῆς τῶν πηγῶν.

2. Ἀντὶ τὰ μεταφέρωμεν τὰς σαφῶς ἐκτιθεμένας ἀπόψεις τοῦ σ. ἐν τῷ περιεκτικῷ Προλόγῳ αὐτοῦ, περὶ τῆς μεθόδου, ἣ τιμὴ ἠκολούθησεν ἐν τῇ συντάξει τοῦ ἔργου του, κρίνομεν ἐπωφέλεστον διὰ τὸν φιλομαθῆ νὰ καταχωρίσωμεν τὸν Πίνακα τῶν περιεχομένων, ἐξ οὗ δύναται πᾶς τις ν' ἀντιληφθῆ τὴν ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα τοῦ ἔργου. Ἐν ἐκ βαθέων εὐχόμεθα τῷ ὀτρηρῷ συντάκτῃ τοῦ ἐν λόγῳ πονήματος· ὅπως ὁ παντοδύναμος καταξιῶσῃ τοῦτον νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν δημοσίευσιν καὶ τῶν ὑπολοίπων δὺο τόμων πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς πολυκυμάντου Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐνδόξου μεγαλονήσου Κρήτης, τῆς τοσοῦτον συνδεδεμένης μὲ τὴν καθόλου Ἐθνικὴν μας Ἱστορίαν. Ὁ σ. εἶναι γνωστὸς μὲ πόσῃ ἀφοσίωσιν ἐπιδίδεται ἀπὸ πολλῶν δεκαετιῶν εἰς τὴν διερεύνησιν, ἀναζήτησιν καὶ ἀνεύρεσιν ἐν τοῖς Ἀρχείοις καὶ ταῖς ἀπανταχοῦ Βιβλιοθήκαις ἱστορικῶν ἐγγράφων διὰ τὴν ἐκ τῶν πηγῶν τεκμηρίωσιν τῆς πολυμόρφου ἱστορικῆς ἀληθείας. Ἡ πηγαία δὲ τεκμηρίωσις τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1645-1898) ἐμφανέστατα προβάλλεται καὶ ὑπὸ τοῦ μετὰ χεῖρας ἔργου.

3. Ἴδου καὶ ὁ Πίναξ τῶν περιεχομένων: Ἀφιέρωσις. Πρόλογος. Βραχυγραφίαι. Βιβλιογραφία. Πίνακες πατριαρχῶν Κ/πόλεως, σουλτάνων Τουρκίας, βασιλέων κλπ. Ἑλλάδος (σ. ε'-η καὶ 1-16). Εἰσαγωγὴ (σ. 17-48). Α' Ἡ κατάληψις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων (1645-1669). Β' Ἡ ἀντίστασις τοῦ κλήρου. Αἱ τύχαι τῶν ναῶν καὶ τοῦ κλήρου (σ. 49-73). Β' Ἱερῶς Παύλου Κλαδοπούλου, περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μητᾶ-ἐνθυμήσεις (σ. 75-101). Γ' Ἐνθυμήσεις-Χρονικά. Ἱστορικαὶ εἰδήσεις (σ. 103-153). Δ' Τὰ κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις 1821-1830 καὶ 1866-1869 (σ. 155-210). Ε' Ἀγιολογικά. Ὁ Κρῆς Νεομάρτυς Μάρκος (1643). Οἱ τέσσαρες Νεομάρτυρες Ρεθύμνης (1824) (σ. 211-229). ΣΤ' Σουλτανικὰ βεράτια κ.ἄ. τουρκικὰ ἔγγραφα. Ἐπίμετρον εἰς τὰ περὶ τῶν ἐπαναστάσεων 1821-1830 καὶ 1866-1869 (σ. 231-267). Ζ' Μοναστηριολογικά (σ. 269-325). Η' Ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ ἰδιωτικὴ ἀλληλογραφία περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων (σ. 327-416). Θ' Κανονικαὶ ψῆφοι ἐκλογῆς, παραιτήσεις καὶ καθαρέσεις ἀρχιερέων (σ. 417-462). Ι' Καταγραφαὶ πατριαρχικῶν κ.ἄ. ἐγγράφων: α) τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, β) τῆς μητροπόλεως καὶ τῶν ἐπισκοπῶν Κρήτης, γ) τῶν Πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων (σ. 463-515).—Πίνακες: I. Ἀνεκδότων κειμένων (519). II. Τοπωνυμικὸς (σ. 520/4). III. Ἱερωμένων (σ. 524/33). IV. Ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σ. 533/7). V. Συγγραφέων (σ. 538-539). — Ἀπολυτικίον (σ. 540).

Τοῦ αὐτοῦ, Γεώργιος Ταξ. Κόλιας (1906-1973). Νεκρολογία. Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1972/3. Ἀθήναι 1973 (σ. 432-435).

Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ ἔτη τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου Μελετίου ἱερομονάχου Συρίγου τοῦ Κρητὸς (1585-1663). Βενετία 1974 (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ τόμου «Μνημόσυνον Σοφίας Ἀντωνιάδου») (σ. 276-278).

Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ Ἱερόθεος Ἀλεξανδρείας καὶ τὰ ἐν Ἱεραπέτρα κτήματα τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας. Ἅγιος Νικόλαος Κρήτης 1974 (Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ τεύχους Ἰαν-Ἰουν. τοῦ Περιοδικοῦ «Ἀμάθεια») (σ. 65-69).

Τοῦ αὐτοῦ, Ἰλαρίων Γραδένιγος μητροπολίτης Ἡρακλείας καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτῷ λόγιοι καὶ σχετικοὶ Κρήτες. Ἐν Ἀθήναις 1974, σ. 75. (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ ΜΑ' (1974) τόμου τῆς Ἐπετ. τ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν).

Λίαν ἐνδιαφέρουσα ἱστορικὴ μελέτη, τεκμηριουμένη καὶ δι' ἀνεκδότων ἐγγράφων, ἐν οἷς τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Μελετίου Πηγᾶ κ.π.κ. Παρατίθενται μεταξύ τῶν σ. 64-65 καὶ 14 φωτοτυπία τῶν χφφ, ἐξ ὧν ἐλήφθησαν τὰ κείμενα. Ἐπίσης πολυχρῶμα οἰκόσημα τῶν Κρητικῶν οἰκογενειῶν Δροσᾶ, Κασιμάτη, Μόρμωτη καὶ Χαρτοφύλακος.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας (Ε.Π.Ε.). Βασιλείου Καισαρείας τοῦ Μεγάλου. Ἄπαντα τὰ ἔργα. Εἰσαγωγή—μετάφρασις—σχόλια. Τόμοι 1-10. Θεσσαλονίκη.

1. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, σπουδαῖον κέντρον καλλιιεργείας τῆς ὀρθοδόξου πατερικῆς σκέψεως κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον, παρατηρεῖται ἀπὸ ἐτῶν ἄνθις τῶν πατερικῶν σπουδῶν. Ἡ ἔκδοσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία κατὰ ἀνανεωτικὸν τρόπον ἐκφράζει γνησίως τὴν πατερικὴν παράδοσιν, ἡ ἴδρυσις κητόπιον καὶ ἡ λειτουργία τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν, τὸ ὁποῖον εἰς διάστημα ὀλίγων ἐτῶν ἐπεβλήθη διεθνῶς διὰ τοῦ ἐπιτελουμένου ἔργου, καὶ ἡ δημιουργία ἐπιστημονικοῦ πατρολογικοῦ φυτωρίου, ἐκ τοῦ ὁποίου προῆλθε πλειὰς ἐπιστημόνων, ἐσφράγισαν ἐντόνως τὴν φυσιογνωμίαν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη.

2. Ὅπισθεν ὧν αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν κρύπτεται ἡ ἀκάματος δραστηριότης καὶ ἡ πνοὴ τοῦ γνωστοῦ πατρολόγου καθηγητοῦ Παναγιώτου Χρήστου. Ἐσχάτως παρουσιάσθη καὶ ἕτερον δεῖγμα αὐτῆς τῆς δραστηριότητος τοῦ εἰρημένου καθηγητοῦ καὶ τοῦ ἐπιτελείου τῶν μαθητῶν του, πολλοὶ τῶν ὁποίων εἶναι καθηγηταί, ὑφηγηταί καὶ διδάκτορες τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς· ἡ ὁλοκλήρωσις τῆς ἐκδόσεως εἰς 10 τόμους τῶν Ἀπάντων τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.

3. Πρόκειται περὶ σπουδαίου ἐκδοτικοῦ γεγονότος. Εἰς καλαισθήτως βιβλιοδετημένους τόμους, ἕκαστος τῶν ὁποίων ἔχει ἔκτασιν 450 περίπου σελίδων, ἐκδίδεται τὸ κείμενον

τῶν ἔργων τοῦ ἱεροῦ πατρός, ἔναντι αὐτοῦ ἢ μετὰ φρασιν εἰς τὴν νεοελληνικὴν, κάτωθεν δὲ τοῦ κειμένου καὶ τῆς μεταφράσεως δίδονται ἐνημερωτικὰ σχόλια.

4. Ἡ ἔκτενεσάτη εἰσαγωγὴ εἰς τὸν πρῶτον τόμον περὶ τοῦ βίου, τῆς δράσεως, τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Μ. Βασιλείου, γεγραμμένη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Π. Χρήστου, ὡς καὶ αἱ εἰσαγωγαὶ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους ἔργα ὑποβοηθοῦν τὴν κατανόησιν τῶν παρουσιαζομένων συγγραμμάτων. Ἀπλοῦν φυλλομέτρημα τῶν τόμων πείθει περὶ τῆς ποιότητος τῆς ἐκδόσεως ἐξ ἐπόψεως τυπογραφικοῦ χάρτου καὶ ἐκτυπωτικῆς καὶ βιβλιοδετικῆς ἐργασίας. Τὴν ὑψηλὴν δὲ στάθμην τῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου, τῆς μεταφράσεως καὶ τοῦ σχολιασμοῦ ἐγγυᾶται τὸ ὡς ἄνω ἐπιστημονικὸν ἐπιτελεῖον. Οἱ προστιθέμενοι εἰς τὸ τέλος ἐκάστου τόμου πίνακες χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τὸ λεπτομερές ἀλφαβητικὸν εὑρετήριον ὀνομάτων καὶ ἐνωϊῶν εἶναι λίαν χρήσιμα διὰ τὸν ἐρευνητὴν, τὸν ἱεροκλήρικα, τὸν ἐκπαιδευτικὸν καὶ πάντα φιλομαθῆ ἀναγνώστην.

5. Εἰς τοὺς 3 πρῶτους τόμους ἐκδίδονται αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Μ. Βασιλείου, μεταφρασμέναι καὶ ἐσχολιασμέναι ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Π. Χρήστου. Αἱ ἐπιστολαὶ ἀποτελοῦν καθρέπτην τοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου καὶ τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀντιμετώπιζεν ὁ μέγας τῆς Ἐκκλησίας πατήρ. Εἰς τὸν 4ον τόμον δημοσιεύονται κατὰ μετάφρασιν καὶ σχολιασμὸν τοῦ καθηγητοῦ κ. Στ. Σάκκου αἱ 9 ὀμιλίαι εἰς τὴν ἐξαήμερον, ἀνεπανάληπτον ἐρμηνευτικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον πολλοὶ ἐμιμήθησαν καὶ ἐχρησιμοποίησαν χωρὶς νὰ τὸ φθάσουν. Ἔτερον ἐρμηνευτικὸν ἔργον εἰς τὴν Π. Διαθήκην, αἱ Ὀμιλίαι εἰς τοὺς Ψαλμοὺς, δημοσιεύονται εἰς τὸν 5ον τόμον, κατὰ μετάφρασιν καὶ σχολιασμὸν τῆς θεολόγου Σοφίας Καρακασίδου. Οἱ τόμοι βος καὶ γος περιέχουν 24 λόγους καὶ ὀμιλίαις τοῦ ἱεροῦ πατρός, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν γνωστὴν «Πρὸς τοὺς νέους» ὀμιλίαν, εἰς μετάφρασιν καὶ σχόλια τοῦ διδάκτορος τῆς Θεολογίας καὶ ἐπιμελητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Βασιλείου Ψευτογκᾶ. Εἰς τὸν 8ον καὶ 9ον τόμον ὁ διδάκτωρ τῆς Θεολογίας καὶ φιλόλογος Κ. Καρακώλης μεταφράζει καὶ σχολιάζει τὰ Ἀσκητικὰ τοῦ Μ. Βασιλείου. Τὰ Ἄπαντα τοῦ Μ. Βασιλείου κατακλείει ὁ 10ος τόμος, ὁ ὁποῖος περιέχει τὰ δογματικὰ ἔργα, δηλαδὴ τοὺς κατὰ Εὐνομίου τρεῖς λόγους καὶ τὴν Περὶ Ἀγίου Πνεύματος πραγματείαν· μεταφράζει καὶ σχολιάζει ὁ ὑφηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ἐρευνητὴς τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν Θεόδωρος Ζήσης.

6. Περαιόντες τὴν παρουσίαν τοῦ ἀξιολόγου αὐτοῦ ἔργου δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ εὐχηθῶμεν τὴν ὀλοκλήρωσιν τῶν ἀπάντων καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Πληροφοροῦμεθα ὅτι ἤδη ἐκ τῶν ἀπάντων τοῦ Μ. Ἀθανασίου, τὰ ὁποῖα θὰ ὀλοκληρωθοῦν εἰς 10 τόμους, ἔχουν ἐκδοθῆ οἱ δύο, ἐτοιμάζεται δὲ ἡ ἔκδοσις τῶν ἀπάντων τοῦ ἱεροῦ Χρυσόστομου καὶ ἄλλων πατέρων. Εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος πολιορκεῖται ἀσφυκτικῶς ἀπὸ ποικίλης προελεύσεως ἰδεολογίας καὶ κινδυνεῖ νὰ ἀλλοτριωθῆ, νὰ χάσῃ τὸν ἑαυτόν του, ὁ χριστιανικὸς ἀνθρωπισμὸς, ὅπως ἐκφράζεται εἰς τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ τὸ μόνον μέσον καὶ τὴν μόνην ἐλπίδα διατηρήσεως τοῦ «ἀνθρωπισμοῦ» μας. Διὰ τοῦτο παρόμοιαι προσπάθειαι πρέπει νὰ τύχουν τῆς προσοχῆς τῆς διοικούσης καὶ ποιμανούσης πρωτίστως Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τῶν θεολόγων καὶ ἐκπαιδευτικῶν ὄλων τῶν βαθμίδων τῆς ἐκπαίδευσως, καὶ παντὸς ἀσκούντος ἔργον ἀγωγῆς ἢ ἐνδιαφερομένου διὰ τὸν ὄρθον πνευματικὸν προσανατολισμὸν του.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ἄναστασίου Γιαννουλάτου (Ἐπισκόπου Ἀνδρούσης, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν): «Κύριος τῆς Λαμπρότητος»: Ὁ Θεὸς τῶν παρὰ τὸ ὄρος Κένυα φυλῶν. Ἔρευνα θρησκευτολογικῆ, β' ἔκδ. (μετὰ προσθήκης εὐρετηρίου, περιλήψεως καὶ περιεχομένων εἰς τὴν ἀγγλικὴν) Ἀθῆναι 1973, σελ. 272.

Ἡ ἀνωτέρω πραγματεία τοῦ Θεοφιλεστάτου Ἐπισκόπου Ἀνδρούσης Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῶν Θρησκευμάτων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη σημαντικὴν ἐλληνικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς ἀφρικανικῆς θρησκευτικότητος καὶ γενικώτερον εἰς τὴν προσπάθειαν κατανοήσεως τῆς δυναμικῆς ἀφρικανικῆς ψυχῆς. Ὡς γνωστόν, ὁ Θεοφιλέστατος εἶναι ἐν Ἑλλάδι ὁ σκαπανεὺς τῆς μελέτης τῶν ἀφρικανικῶν θρησκειῶν, ἐγκαινιάσας τὴν ὑψηλῆς ποιότητος προσφορὰν τοῦ διὰ τῆς ὑποβληθείσης εἰς τὴν θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀρίστου, κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν, θρησκευτολογικῆς διατριβῆς του «Τὰ πνεύματα μ' ἡμᾶν ἔντουα καὶ τὰ πλαῖσια τῆς λατρείας των: Θρησκευτολογικὴ διερεύνησις πλευρῶν τῆς ἀφρικανικῆς θρησκείας ἐν Δυτικῇ Οὐγκάντα», (Ἀθῆναι 1970), σελ. 294 + κγ' + X πίνακες. Τὸ ἰδιαιτέρον προσόν τῶν ἔργων τοῦ Θεοφιλεστάτου εἶναι ὅτι συνδυάζουν τὴν διεισδυτικότητα καὶ τὸ κριτικὸν πνεῦμα τοῦ μεθοδικοῦ ἐρευνητοῦ μὲ τὴν αἴσθησιν τῆς εὐθύνης τοῦ Ὁρθοδόξου θεολόγου ἑναντι τῶν θρησκευτικῶν ἀναζητήσεων τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἀντικείμενον τῆς μονογραφίας του «Κύριος τῆς Λαμπρότητος»: Ὁ Θεὸς τῶν παρὰ τὸ ὄρος Κένυα φυλῶν» εἶναι αἱ περὶ Ὑψίστου Ὄντος ἀντιλήψεις συγκροτήματος φυλῶν τῆς Κένυα: Γεκόγιο, Ἐμπο, Μέροι. Τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὰς ὑπὸ ἐξέτασιν φυλάς ὑπάρχουν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας Ὁρθόδοξοι ζωτικοὶ πυρῆνες προσδίδει, παραλλήλως πρὸς τὸ καθαρῶς θρησκευτολογικόν, καὶ ἰδιαιτέρον ἱεραποστολικὸν ἐνδιαφέρον.

Ὁ συγγραφεὺς, μετὰ σύντομον κριτικὴν παρουσίαν τῶν βασικῶν ἐθνολογικῶν καὶ γλωσσολογικῶν δεδομένων, ἰδίᾳ δὲ τῶν πηγῶν του, προχωρεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον διερευνᾷ τὸν χαρακτῆρα τοῦ Θεοῦ (Ngai) καὶ εἰς τὸ δεύτερον τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ γνῶσις τῆς δομῆς τῶν μπαντοῦ γλωσσῶν βοηθεῖ τὸν συγγραφεὰ εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν παραστάσεων, τὰς ὁποίας ἐκφράζουν, συμφώνως πρὸς τὴν ψυχολογίαν τῆς ἀφρικανικῆς γλώσσης, αἱ διάφοροι ὀνομασίαι τοῦ Θεοῦ: Ngai, Murungu, Mwene Nyaga (Κύριος τῆς Λαμπρότητος), githuri (Μέγας Γέρον — ὡς ἔκφρασις ἡρέμου μεγαλείου). Ἐν συνεχείᾳ προχωρεῖ εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ὁ Νγκάι (ὁ Θεός) θεωρεῖται δημιουργός, παντοδύναμος, ἀγαθός, ὅτι δὲν ἀπεικονίζεται διὰ τῆς χρήσεως ἐιδώλων, ὅτι εἰς τὸ θέλημά του οὐδεὶς δύναται νὰ ἀντισταθῇ.

Κατόπιν ἐρευνᾷ τὰς ἀντιλήψεις περὶ τοῦ κατοικητηρίου τόπου τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρεων, ἰδίᾳ τοῦ ὄρους Κένυα, ὅπου ἐπιστεύετο ὅτι γίνε-ται αἰσθητὴ ἢ παρουσία του. Εἰς τὸ κεφάλαιον τὸ ἐξετάζον τὰ διάφορα πνεύματα — πλην τῶν προγονικῶν — ἐν σχέσει πρὸς τὸν Νγκάι, καταδεικνύει ὅτι ταῦτα παρέμειναν ἀσαφῆ καὶ ἀπροσδιόριστα εἰς τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν τῶν μελετωμένων φυλῶν, μὴ ἀποκτήσαντα μορφήν τινα ἢ λατρείαν. Ἐξ ἄλλου διευκρινίζει τὴν θέσιν καὶ τὴν ἐπιρροὴν τῶν προγονικῶν πνευμάτων εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ὑπερβατικοῦ, παρατηρῶν ὅτι «τὰ πνεύματα τῶν προγόνων κινοῦνται ὡς νεφέλη ἐπέξ τῶν ἀκαρδάντων ὑψηλῶν κορυφῶν τῶν περὶ Νγκάι ἀντιλήψεων, ἐνῶ τὰ ἄλλα πνεύματα πλανῶνται ὡς ρεύματα ἀέρος μεταξὺ αὐτῶν».

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ὁ συγγραφεὺς ἀνασύρει παλαιότερας ἀναμνήσεις τῆς φυλῆς, αἵτινες περιέχονται, ὡς συνήθως, εἰς μύθους, γωμικὰ καὶ εἰς τὴν σοφίαν τῶν γερόντων, ὡς ἔχουν καταγραφῆ ἀπὸ τοὺς πρώτους Εὐρωπαίους ἐπισκέπτας καὶ ὡς ἐξακολουθοῦν νὰ παρα-

δίδονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Εἰς αὐτὰς διακρίνει ἀναλαμπὰς διαφόρων ἀφρικανικῶν ἐρμηνειῶν διὰ τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ λαῶν μεταξύ των, ἀνάμνησιν τινὰ παρακοῆς ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, διαβλέπει δὲ ἀμυδρὰν σκέψιν περὶ ἀπολεσθείσης ἀθανασίας. Ἡ συνέχεια τῆς ἐρεῦνης ἐπισημαίνει τὴν πίστιν εἰς τὴν ἐξάρτησιν τῆς πορείας τῆς ζωῆς ἐκ τῆς μερίμνης τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναφορὰν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Θεὸν εἰς σταθμούς τοῦ γεωργικοῦ κύκλου, εἰδικώτερον εἰς ἀνομβρίαν, εἰς σημαντικὰ γεγονότα τῆς ζωῆς, εἰς ἑορτὰς τῆς φυλῆς. Αἱ δεήσεις ἦσαν ἄλλοτε ἄμεσοι, συνοδευόμεναι ἐνίοτε ὑπὸ θυσίας εἰς τὸν Νγκάι, ἄλλοτε ὑπῆρχον ὡς ἀπλοῦν στοιχεῖον ἁμέσου ἢ ἐμμέσου μνείας τοῦ Θεοῦ εἰς ἐπικλήσεις προγονικῶν πνευμάτων καὶ εἰς τελετουργικὰ τυπικά, εἰς τὰ ὅποια συνεπλέκοντο καὶ διάφορα ἄλλα ἔθιμα καὶ τελετὰ φύσεως μαγικοθησκευτικῆς. Ὡς πρὸς τὴν «ἠθικὴν», ἡ διαπίστωσις εἶναι, ὅτι καὶ μὲν ἡ καθόλου συμπεριφορὰ εὐρίσκετο περισσώτερον ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν ποικίλων 'δάχου' (τελετουργικῶν ἀκαθαρσιῶν ἢ σφαλαμάτων), τὰ ὅποια ὑπενθυμίζουν τὰς 'παραδόσεις' τῶν Ἑβραίων, ὁ Θεὸς ὅμως δέον ἕπως νοσηθῆ ὡς ἔχων σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν «ἠθικὴν» καὶ δεικνύων ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀλήθειαν, τὴν τιμωρίαν τῶν ἐνόχων. Πλέον τούτων, οἱ πρεσβῦται ἢ προφῆται, οἱ μεσάζοντες μεταξύ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, «ἄφειλον νὰ διακρίνονται δι' ἠθικὴν ἀκεραιότητα». Οὗτοι — κυρίως οἱ μετέχοντες τοῦ συμβουλίου τῶν προβεβηκότων τῇ ἡλικίᾳ — ἐπέειχον θέσιν «ἀγίων ἀνδρῶν» καὶ ἦσαν ἀρμόδιοι διὰ τὴν ἀναφορὰν καὶ τὰς θυσίας τῆς κοινότητος πρὸς τὸν Θεόν, ἐνῶ διὰ τὰς οἰκογενειακὰς προσευχὰς ὑπεύθυνος ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῆς εὐρυτέρας οἰκογενειακῆς ομάδος, ἐπίσης ἡλικιωμένος. Ὁ συγγραφεὺς τονίζει τὴν σημασίαν προφητῶν τινῶν, τῶν 'ἀράδι', εἰς τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν τῶν Γεκόγιο· ὁ ἀντίστοιχος τύπος προφήτου μεταξύ τῶν Μέρου εἶχε συγχρόνως καὶ «ιδιότυπον μορφήν προφήτου, κριτοῦ, πολιτικοθησκευτικοῦ ἡγέτου». Καὶ καταλήγει: «Γενικῶς, εἰς τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν τῶν μελετηθεισῶν φυλῶν δεσπόζει ἡ ἀπρόσιτος καὶ οἰκεία, ἡ μυστηριώδης, ἀμείλικτος καὶ συγχρόνως στοργικὴ μορφή τοῦ Νγκάι (Μουρούγγκου), ὅπως τὸ μεγαλοπρεπὲς ὄρος Κένυα εἰς τὴν χώραν των».

Τὸ ἐξαιρετικὸν εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Καθηγητοῦ Ἐπισκόπου Ἀνδρούσης, καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἔρευναν, εἶναι ὅτι καταβάλλει ἐπίμοχθον προσπάθειαν ἀνιχνεύσεως λησμονημένων πηγῶν, συχνάκις ἐγκατεσπαρμένων εἰς παλαιὰ καὶ δυσεύρετα περιοδικὰ καὶ βιβλία, καὶ κριτικῆς ἐπεξεργασίας των ὑπὸ τὸ φῶς πλουσιωτάτης εἰδικῆς βιβλιογραφίας καὶ εὐρυτάτης θρησκευτολογικῆς κατάρτισεως. Ὁ σ. ἔχει ἐπίσης ἔλθει εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μὲ τὸ φυσικὸν περιβάλλον, ὅπου ζοῦν αἱ ἐν λόγῳ φυλαὶ καὶ ὅπου εἰς ἓνα σεβαστὸν ποσοστὸν ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι προσκεκολλημένοι εἰς τὴν αὐτόχθονα θρησκείαν καὶ κυρίως νὰ ἐπηρεάζονται ἀπ' αὐτὴν· καὶ οὕτω κινεῖται εὐχερῶς εἰς τὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ θέματός του. Τὴν ὄλην ἐκθεσιν χαρακτηρίζει νηφαλιότης καὶ ἰσορροπία, κριτικὴ ὀξύνοια, ἀναλυτικὴ καὶ συνθετικὴ ἱκανότης, διεισδυτικότης σκέψεως καὶ ἐπιστημονικὴ εὐσυνειδησία καὶ ὠριμότης. Ἡ ἐνάργεια καὶ καλλιπέπεια τοῦ ἔργου τὸ καθιστᾷ προσιτὸν καὶ εὐχάριστον καὶ εἰς τὸ εὐρύτερον ἀναγνωστικὸν κοινόν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ernst Benz, Der Mensch als Imago Dei. Sonderdruck aus Franos-Jahrbuch XXXVIII/1969. Rhein-Verlag, Zürich 1971, σσ. 297-330.

Ὁ σ. τῆς ἀνωτέρω μελέτης ἐξετάζει τὴν σύγχρονον «Θεολογίαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοῦ», ἔχει δὲ ὡς σκοπὸν νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι διὰ τοῦ θανάτου τοῦ πρωτοτύπου — τοῦ Θεοῦ — καὶ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπέστη τοιαύτην διάλυσιν, ὥστε νὰ ἐπικρατήσουν

ἄλλαι «ἀποκαλύψεις» περὶ Θεοῦ, ἐκτὸς τῆς διὰ τῶν Ἁγίων Γραφῶν ἀποκαλύψεως Αὐτοῦ. Ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ἀπόψεως ταύτης συμφωνεῖ καὶ ἡ θεωρία τῆς ἐπαναστάσεως. Πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν θεωριῶν αὐτῶν ὁ σ. ἀναλύει τὴν θεωρίαν περὶ τῆς εἰκόνας τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὰς ιδέας τῶν Μυστικῶν τῆς Δύσεως.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Hundert Jahre Christkatholische Theologische Fakultät der Universität Bern. (Beiheft zur «Internationalen Kirchlichen Zeitschrift» — Neue Folge der Revue Internationale de Théologie) (24. Jahr. Oktober — Dezember 1974. 4. Heft) σσ. VI + 220.

Ὁ ἀνὰ χεῖρας πανηγυρικὸς τόμος, ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς ἰδρύσεως τῆς «Χριστιανο-καθολικῆς Σχολῆς» τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βέρνης, περιέχει 14 μελέτας διακεκριμένων θεολόγων τῆς Παλαιοκαθολικῆς καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἐκ τῶν μελετῶν αὐτῶν ὀκτώ πραγματεύονται κυρίως ἐκκλησιολογικὰ θέματα, τὸ θέμα «ἡ θεολογία ὡς ἐπιστήμη», καὶ τέσσαρες ἀναφέρονται εἰς τὸν διάλογον τῆς Παλαιοκαθολικῆς μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου καὶ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Hans Küng, Christ sein. R. Piper u. Co Verlag, München 1974², σσ. 676.

Τὸ νέον τοῦτο ὀγκῶδες σύγγραμμα τοῦ διασήμου θεολόγου τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας Hans Küng, τοῦ γνωστοῦ ἤδη ἐκ τῶν προκλητικῶν μελετῶν κατὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ δόγματος περὶ τοῦ ἀλαθήτου τοῦ πάπα, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν γένει, ὡς καὶ τῶν πολυαριθμῶν ἄλλων συγγραμμάτων του, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ πρῶτον εἰς τὸ εἶδος ἔργον «περὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως». Τὸ σημαντικώτερον στοιχεῖον τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου εἶναι ὅτι ὁ σ. δὲν παρουσιάζει «σχολικὴν» τινὰ δογματικὴν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐπιδιώκει μᾶλλον τὴν στερέωσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἰς τὸ σύγχρονον περιπλανητικὸν περιβάλλον ποικίλων ἀπόψεων θεολογικῶν, φιλοσοφικῶν, ἰδεολογικῶν, κοινωνιολογικῶν, ὁμολογιακῶν καὶ γενικῆς γραμματειολογίας.

Ἀναπτύσσει κυρίως τὸ «χριστιανικὸν πρόγραμμα» ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐποχῆς μας καὶ δὲν παραπέμπει εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρας, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Ἐπίσης δὲν θέτει ὡς βάσιν τὰς θεολογικὰς ἀπόψεις περὶ ἐκκλησιολογίας καὶ οὕτω ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας, ὑπερασπίζει δὲ τὴν συμβιβαστικὴν θεολογίαν, ἡ ὅποια εἶναι εὐπρόσδεκτος εἰς τὸν «οἰκουμενικὸν διάλογον», ἀλλ' οὐχὶ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν πιστῶν μελῶν τῆς μοναδικῆς καὶ ἀληθοῦς Ἐκκλησίας. Ἄλλ' ἡ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ὑποκειμενικὰς ἀπαιτήσεις, διὰ τοῦτο τὸ ἔργον εἶναι τὸ «best seller» τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, κατέχει δὲ ἀπὸ μηνῶν τὴν Β' θέσιν μετὰ τὸ ἔργον «Ἀρχιπέλαγος Γκουλάγκ» τοῦ Σολζενίτσιν,

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Byzantino-Sicula, II, Miscellanea di Scritti in Memoria di Giuseppe Rossi Taibbi. Palermo 1975. σσ. I-VI, I-XVIII, I-538.

Ὁ ἐπιβλητικὸς εἰς ὄγκον καὶ πολύτιμος εἰς ἐπιστημονικὴν ὕλην τόμος οὗτος ἐξεδέθη παρὰ τοῦ Σικελικοῦ Ἰδρύματος Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici) εἰς μνήμην τοῦ ἐκ τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν καὶ ἐπὶ ἔτη χρηματίσαντος Γενικοῦ Γραμματέως αὐτοῦ ἀοιδίμου Καθηγητοῦ Giuseppe Rossi Taibbi. Ἡ σύνθεσις ὀφείλεται εἰς τὸν πολὺν Καθηγητὴν Bruno Lavagnini, διατελέσαντα, ὡς γνωστόν, ἐπὶ μακρὸν διάστημα χρόνου διευθυντὴν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἰταλικοῦ Ἰνστιτούτου, καὶ τὸν Καθηγητὴν Girolamo Caracausi, στενὸν φίλον τοῦ τιμωμένου.

Ὁ Taibbi (1924-1972) ὑπῆρξε, παρὰ τὸ σύντομον τοῦ βίου του, ἐξέχουσα φυσιογνωμία εἰς ἐπιστήμην καὶ ἦθος μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν τοῦ φιλολογικοῦ καὶ θεολογικοῦ χώρου τῆς Σικελίας καὶ τῆς γείτονος Καλαβρίας, ἔνθα πολλὰ τὰ κατάλοιπα ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Μαθητὴς τοῦ Lavagnini εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Παλέρμου, ἀνέπτυξεν εἴτα σπουδαῖον ἔργον, ἰδίᾳ φιλολογικὸν καὶ γλωσσολογικόν, τὸ δὲ 1962 κατέλαβεν ἐπαξίως τὴν ἐκεῖ ἔδραν τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας.

Τὰς ἐρεῦνας του ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 1947, ὅτε ἦλθεν εἰς ζῶσαν ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἑλληνοφώνους τοῦ Aspromonte. Ἠσχολήθη γονίμως μὲ γλωσσολογικάς, ἀγιολογικάς καὶ ἱστορικάς ἀνιχνεύσεις, ὡς καὶ μὲ κριτικάς ἐκδόσεις ἱλιγγιώδους τῶ ὄντι εὐσυνειδησίας.

Τὸ συγγραφικὸν του ἔργον ἔχει ὡς ἐξῆς:

1. Il libro dei vizi e delle virtù, ἐν Repertorio Storico-Critico dei Testi in Antico Siciliano dei secoli XIV e XV, ἐπιμελεῖα E. Li Gotti, Παλέρμον 1949, σσ. 39-48. (Τὸ βιβλίον τῶν κακιῶν καὶ τῶν ἀρετῶν, ἐν Κατάλογος ἱστοριοκριτικῶς τῶν εἰς παλαιὰν σικελικὴν γλῶσσαν κειμένων τῶν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰώνων).

2. Sulla conservazione del -s finale nei dialetti neogreci della Calabria, ἐν «Annali della Facoltà di Lettere della Univesità di Palermo», τόμ. I (1950), σ. 85-100. (Περὶ τῆς διατηρήσεως τοῦ τελικοῦ σίγμα εἰς τὰς νεοελληνικάς διαλέκτους τῆς Καλαβρίας, ἐν Χρονικὰ τῆς Φιλολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Παλέρμου).

3. Sopravvivenza di riti Dionisiaci nella Tracia Orientale Greca: Le Anastenaria, ἐν «Annali del Museo Pitre», τόμ. II-IV (1951-1953), σ. σ. 77-104. (Ἐπιβιώσεις Διονυσιακῶν λατρευτικῶν τύπων ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλληνικῇ Θράκῃ. Τὰ Ἀναστενάρια, ἐν Χρονικὰ τοῦ Μουσείου Pitre).

4. Cronache e cronisti di Sicilia. Un codice inedito di Jeronimo Zurita, ἐν «Bolletino» τοῦ Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, τόμ. I (1953), σσ. 246-262. (Χρονικὰ καὶ χρονογράφοι τῆς Σικελίας. Εἰς ἀνέκδοτος κώδιξ τοῦ Ἱερωνύμου Zurita ἐν «Δελτίον» τοῦ Κέντρου Σικελικῶν Φιλολογικῶν καὶ Γλωσσολογικῶν Σπουδῶν).

5. La Conguesta di Sicilia fatta per li Normandi, translata per frati Simuni da Lentini, Παλέρμον 1954 (Pubblicazioni del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, Collezione di Testi Siciliani dei secoli XIV e XV, τόμ. V), σσ. XXIV, 248. (Ἡ ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν γενομένη Κατάκτησις τῆς Σικελίας, μεταγλωττισθεῖσα ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Σίμωνος τοῦ ἐκ Lentini (Δημοσιεύσεις τοῦ Κέντρου Σικελικῶν Φιλολογικῶν καὶ Γλωσσολογικῶν Σπουδῶν, Συλλογὴ Σικελικῶν κειμένων τῶν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰώνων).

6. Rassegna bibliografica (1950-53) τοῦ «Bolletino» τοῦ Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani, τόμ. III (1955), σ. 319-354, ἐπιμεληθεῖσα ἀπὸ γλωσσολογικῆς πλευρᾶς ὑπὸ τοῦ Taibbi καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς ὑπὸ τοῦ G. Santangelo. (Βιβλιογραφικὴ Ἐπιθεώρησις τοῦ «Δελτίου» τοῦ Κέντρου Σικελικῶν Φιλολογικῶν καὶ Γλωσσολογικῶν Σπουδῶν).

7. Testi Neogreci di Calabria, Παλέρμον 1959 (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neogreci, Testi, 3). Parte I: Introduzione, Prolegomeni e Testi di Roccaforte, σσ. I-LXXXVII, 1-266. (Νεοελληνικὰ κείμενα Καλαβρίας, [Σικελικὸν Ἰνστιτούτον Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Κείμενα, 3] Μέρος Α': Εἰσχωγὴ, Προλεγόμενα καὶ Κείμενα τοῦ Roccaforte).

8. Martirio di S. Lucia. Vita di S. Marina, Παλέρμον 1959 (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neogreci, Testi, 6, Vite dei Santi Siciliani II), σσ. 112. (Μαρτύριον τῆς Ἁγίας Λουκίας, Βίος τῆς Ἁγίας Μαρίνης, [Σικελικὸν Ἰνστιτούτον Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Κείμενα, 6, Βίοι τῶν Σικελῶν Ἀγίων Β']).

9. Vita di Sant' Elia il Giovane, Παλέρμον 1962 (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neellenici, Testi, 7, Vite Dei Santi Siciliani III), σσ. XXXII, 240 + 2 πίνακες καὶ 1 χάρτης. (Βίος τοῦ Ἁγίου Ἠλία τοῦ Νέου [Σικελικὸν Ἰνστιτούτον Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Κείμενα, 7, Βίοι τῶν Σικελῶν Ἀγίων Γ']).

10. Bibliografia di Bruno Lavagnini, ἐν «Byzantion», τόμ. XXXIII (1963), σσ. XIII-XLVI. (Βιβλιογραφία τοῦ Bruno Lavagnini).

11. Sulla Tradizione manoscritta dell' Omiliario di Filagato da Cerami, Παλέρμον 1963 (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neellenici, Quaderni, 1), σσ. 84 + 7 πίνακες. (Περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως τοῦ Ὁμιλιαρίου Φιλαγάθου τοῦ ἐκ Cerami [Σικελικὸν Ἰνστιτούτον Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Τεύχη, 1]).

12. Filagato da Cerami, Omelie per i Vangeli domenicali e le Feste fisse. Τόμ. I: Omelie per le Feste fisse, Παλέρμον 1969 (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neellenici, Testi, 14), σσ. LVII, 248). Ἔργον προγραμματισθὲν διὰ τρεῖς τόμους, ἐξ ὧν μόνος ὁ παρῶν ἐξεδόθη. (Φιλαγάθου τοῦ ἐκ Cerami, Ὁμιλῖαι διὰ τὰ Κυριακὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰς ἀκινήτους ἑορτάς... Ὁμιλῖαι διὰ τὰς ἀκινήτους ἑορτάς... [Σικελικὸν Ἰνστιτούτον Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Κείμενα...]).

Αἱ θησαυρισθεῖσαι ἐν τῷ ὑπὸ παρουσίᾳ τῶν μελέται ἀνέρχονται εἰς 34, ἐκτὸς τῶν προτασσομένων κειμένων τῶν Καθηγητῶν Lavagnini καὶ Ganzzi, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον παρέχει βιογραφικὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ Taibbi καὶ τὸ ἕτερον ἐξάγει τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἥθος του.

Τὰ πλεῖστα τῶν ἐμπεριεχομένων ἐπιστημονικῶν πονημάτων εἶναι εἰς τὴν ἰταλικὴν (μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ τοῦ ἡμετέρου Ν.Β. Τωμαδάκη περὶ Ἰωσήφ τοῦ Ὑμνογράφου). Ἀπαντῶνται ὅμως καὶ κείμενα εἰς τὴν ἀγγλικήν, τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν γερμανικὴν. Τὸ φάσμα τῶν θεμάτων εἶναι εὐρὺ, καλύπτει τὴν ἀρχαιολογίαν, τὴν ἱστορίαν, τὴν γλωσσολογίαν, τὴν ἀγιολογίαν καὶ τινὰς ἄλλους κλάδους παρεμφερεῖς.

Μεταξὺ αὐτῶν, σημειοῦμεν ἐνδεικτικῶς τὰς μελέτας περὶ: 1) Τῆς Σικελίας ἐν τῇ Ἱστορίᾳ Παύλου τοῦ Διακόνου. 2) Τῆς Ἁγίας Ἀγριππίνης ἐν τῇ ἐλληνικῇ ὕμνογραφίᾳ καὶ ἀγιολογίᾳ. 3) Τῆς χρονολογίας τῆς ὀμιλίας τοῦ Φιλαγάθου ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου. 4) Τῶν Νορμανδῶν τῆς Σικελίας ἐν Κύπρῳ καὶ Πάτμῳ (1186). 5)

Φρειδερίκου Β' καὶ Ἰωάννου Βατάτζη. 6) Ἀραβικῶν ὀνομάτων ἐν Βυζαντιναῖς πηγαῖς τῆς Σικελίας. 7) Τοῦ «θέματος» τῆς Καλαβρίας. 8) Τῆς ἑλληνικῆς Μονῆς Ἀγίου Νικοδήμου ἐν Cellerana. 9) Τῶν βυζαντινῶν ναῶν ἐν Κάπρι.

Τὸν τόμον κοσμοῦν εἰκόνες, σχεδιαγράμματα, φωτογραφία χειρογράφων εἰς θαυμασίαν ἐκτύπωσιν, μεταξύ δὲ τούτων καὶ φωτογραφία τοῦ Taibbi, ἐκτὸς κειμένου, ἐπὶ χάριτου illustré.

ΒΑΣ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ

Athanase d' Alexandrie, Sur l' Incarnation du Verbe. Introduction, Texte critique, Traduction, Notes et Index par Charles Kannengiesser. Sources Chrétiennes No 199. Éd. du Cerf. Paris 1973.

Ἡ μελέτη τοῦ π. Charles Kannengiesser, Καθηγητοῦ τῆς Πατρολογίας εἰς τὸ Καθολικὸν Ἰνστιτούτον τῶν Παρισίων, διαδόχου τοῦ καρδινάλιου Jean Daniélou, ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιότεραν μέχρι τοῦδε μελέτην καὶ ἔκδοσιν τοῦ «Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου», ἔργου τοῦ Μ. Ἀθανασίου. Πρὸ τούτου ὁ Robert W. Thomson εἶχεν ἐπιτελέσει ἀνάλογον ἔργον συνεκδώσας καὶ τὸ «Κατὰ Ἑλλήνων» ἔργον τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Πατρὸς (Athanasius, Contra Gentes and de Incarnatione, Oxford 1971). Ἡ μελέτη καὶ ἔκδοσις τοῦ R. Thomson δημοσιευθεῖσα εἰς τὴν σειρὰν Oxford early Christian Texts ὑστερεῖ τῆς τοῦ Kannengiesser δεδομένου ὅτι ὁ τελευταῖος ἠρέυνησε πάντα τὰ χειρογράφα τοῦ «Περὶ ἐνανθρωπήσεως» ἔργου καὶ ἀνεῦρε τὰς ἰδιομορφίας ἐκάστου ἐξ αὐτῶν προσέτι δὲ προσεπάθησε νὰ δώσῃ λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ ὄρων καὶ ἑνωϊῶν. Ἀπὸ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἡ μελέτη αὐτοῦ συμπληροῖ τὴν τοῦ P. Camelot δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν Sources Chrétiennes (τόμ. 18), ἡ ὁποία ὁμως εἶναι ἀπλῆ μετάφρασις ἀνευ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου.

Εἰδικώτερον ἡ μελέτη τοῦ π. Charles Kannengiesser μελετᾷ εἰσαγωγικῶς, ἀλλὰ διεξοδικῶς καὶ εἰς πέντε κεφάλαια τὰ ἐξῆς θέματα:

α) Τὸ πρόβλημα τῶν δύο μορφῶν τοῦ κειμένου, ὑπὸ τὰς ὁποίας σώζεται τὸ ἔργον.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ συγγραφεὺς συμφωνεῖ μετὰ τοῦ R. Thomson καὶ μετὰ τῆς πλειονότητος τῶν ἑρευνητῶν ὅτι ἡ ἐκτενὴς μορφή τοῦ κειμένου προέρχεται ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ἐνῶ ἡ σύντομος μὴ ἀποτελοῦσα ἀπλῶς περίληψιν, ἀλλ' ἠθελημένην τροποποίησιν τοῦ δογματικοῦ περιεχομένου τοῦ κειμένου τοῦ Ἀθανασίου προέρχεται ἐξ ἀπολιναριστικῶν κύκλων, δεδομένου ὅτι συστηματικῶς ἀποφεύγει καὶ τροποποιεῖ τοὺς ὄρους, διὰ τῶν ὁποίων ἐξαίρεται ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὁ Kannengiesser πιστεύει ὅτι ὁ Μ. Ἀθανάσιος συνέγραψε τὸ ἔργον κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐν Τρεβίροις πρώτης αὐτοῦ ἐξορίας μεταξύ τῶν ἐτῶν 335 καὶ 337.

β) Ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ παρατίθεται τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου.

Μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν ἀκρίβειαν καὶ σαφήνειαν διαιρεῖ ὁ συγγραφεὺς τὸ ἔργον εἰς ἕξ κεφάλαια, τῶν ὁποίων προηγεῖται σύντομος εἰσαγωγή καὶ ἀκολουθεῖ ἐπίλογος.

γ) Ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ ἑρευνᾶται ἡ διδασκαλία τοῦ «Περὶ ἐνανθρωπήσεως» ἔργου.

Τὸ κεφάλαιον τοῦτο δὲν περιορίζεται εἰς ἀπλὴν παράθεσιν τῶν βασικῶν ἰδεῶν τοῦ Μ. Ἀθανασίου, ἀλλ' ἐπεκτεινόμενον εἰς ἐνεήκοντα ὀλοκλήρους σελίδας ἑρευνᾷ συστηματικῶς τοὺς θεολογικοὺς καὶ λοιποὺς ὄρους, τοὺς ὁποίους χρησιμοποιεῖ ὁ Μ. Ἀθανάσιος καὶ ἀναζητεῖ τὸ βαθύτερον νόημα αὐτῶν,

δ) Ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ γίνεται λόγος περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον γίνεται ἡ χρῆσις τῆς Ἀγ. Γραφῆς ἐν τῷ ὑπὸ μελέτην ἔργῳ καὶ ἐξαιρεται ἡ ἀλήθεια ὅτι ἡ Βίβλος διαποτίζει τὴν ὀλὴν σκέψιν τοῦ Ἀθανασίου καὶ ἔταν ἀκόμη οὗτος δὲν παραπέμπει ρητῶς εἰς αὐτήν, ἀλλὰ προσπαθεῖ διὰ λογικῶν επιχειρημάτων νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς προβλήματα ἀπασχολοῦντα ἰδίᾳ τοὺς λογίους χριστιανοὺς τῆς ἐποχῆς του.

ε) Τὸ πέμπτον κεφάλαιον ἀναφέρεται εἰς τὸ κείμενον τοῦ «Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου» ἔργου. Γίνεται λόγος περὶ τῶν λατινικῶν μεταφράσεων, περὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ κειμένου, περὶ τῶν μεταφράσεων εἰς τὰς νεωτέρας γλώσσας, ὡς καὶ περὶ τῆς χειρογράφου παραδόσεως τῶσον τῆς ἐκτενοῦς, ὅσον καὶ τῆς συντομωτέρας μορφῆς τοῦ κειμένου καὶ περὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν ὑπαρχούσης σχέσεως.

Ἐν συνεχείᾳ, παρατίθεται ἡ ἐκδοσις τοῦ κειμένου συνοδευομένη οὐχὶ μόνον ἀπὸ κριτικὸν ὑπόμνημα, ἀλλ' ἐπίσης ἀπὸ τὰς σχετικὰς παραπομπὰς εἰς τὴν Ἀγ. Γραφήν, ὡς καὶ τοὺς χριστιανοὺς καὶ μὴ συγγραφεῖς. Τὴν ἐκδοσιν ἐπίσης συνοδεύουν ἀξιολογώτατα παρατηρήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν θεολογίαν καθόλου τοῦ Μ. Ἀθανασίου.

Τρεῖς πίνακες, ἀγιογραφικῶν χωρίων, ἐλληνικῶν λέξεων ὡς καὶ ὀνομάτων συγγραφέων συμπληροῦν τὸ ἔργον.

Ὁ συγγραφεὺς δὲν θίγει τὸ θέμα τῶν φιλοσοφικῶν καὶ λοιπῶν πηγῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἤντησεν ὁ Μ. Ἀθανάσιος, οὔτε τὸ τῆς φιλολογικῆς μορφῆς τοῦ ἔργου ὑποσόμενος νὰ ἀσχοληθῇ μελλοντικῶς μὲ αὐτά. Παρὰ ταῦτα τὸ ἔργον ἀποτελεῖ πρότυπον φιλεργίας, ἀκριβείας καὶ σαφηνείας καὶ ἀποδεικνύει τὴν ἀρίστην φιλολογικὴν καὶ θεολογικὴν κατάρτισιν τοῦ συγγραφέως.

ΗΛΙΑΣ Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ

Archiv für Liturgiewissenschaften. Herausgegeben von Emanuel v. Severus OSB, tom. XV. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg 1973. S. 364.

Dieser XV. Band des Archivs für Liturgiewissenschaften, gewidmet P. Burkhard Neunheuser zu seinem 70. Geburtstag, enthält 7 Aufsätze, 2 Miszellen, den, wie immer, sehr aufschlussreichen Literaturbericht, Abkürzungen häufig zitierter Zeitschriften und Sammelwerke sowie 8 Register. Die Titel der Aufsätze lauten: 1. Bernhard Welte, Religiöse Sprache (7-21); 2. Claus Westermann, Lob, Dank und Bitte in den Psalmen des Alten Bundes (22-30); 3. Miguel Arranz SJ, Le «Sancta Sanctis» dans la tradition liturgique des Églises (31-67); 4. Johann Drumbl, Die Improperien in der lateinischen Liturgie (68-100); 5. Walter Dürig, Gottesurteile im Bereich des Benediktinerklosters Weihenstephan (Freising) unter Abt Erchanger (1082-1096) (S. 101-107); 6. Hermann Reifenberg, Geschmack gibt hier den Schein nur kund... Liturgisch-phänomenologische Aspekte zu Geschmack und Mahl, speziell bei Benediktionen (108-122); 7. Emanuel v. Severus OSB, Utilis Frater. Bibliographie Dr. theol. Burkhard Neunheuser OSB (123-164). — Von besonderem Interesse ist für uns der Aufsatz von Miguel Arranz SJ, worin er nachweist, dass das «Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις» bereits in den frühesten Zeiten der Kirche in den liturgischen Texten vorhanden war, und er gibt dieser Formel folgende Interpretation: «Ce qui est saint est pour le peuple saint», «La communion est réservée aux baptisés». — Die beiden Miszellen

sind: 1. Leo Eizenhöfer OSB, Die Heiligen Philipp von Zell und Erkenbert von Worms in einem Litaneifragment aus Gross-Frankenthal zu Darmstadt (165-167); 2. Niels Krogh Rasmussen OP, Bibliographies of Liturgists: a First Supplement (168-171).

MARTIN JORDAN

Methodios Fouyas, Greek Orthodox Archbishop of Aksum, Orthodoxy, Roman Catholicism and Anglicanism, London: Oxford University Press, 1972, σσ. XXI-280.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἔργου «Ὁρθοδοξία, Ρωμαιοκαθολικισμὸς καὶ Ἀγγλικανισμὸς», γραφέντος εἰς τὴν ἀγγλικὴν καὶ ἐκδοθέντος εἰς τὸ Λονδίνον τῆς Ἀγγλίας, εἶναι ὁ μητροπολίτης Ἀξώμης Μεθόδιος (Φούγιας), ὅστις, παραλλήλως πρὸς τὰ ἱεραρχικὰ καὶ ποιμαντικὰ αὐτοῦ καθήκοντα, ἐξυπηρετεῖ μετὰ πολλοῦ ζήλου ἐπιτυχῶς τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ θεολογικὰ γράμματα διὰ τῆς ἐκδόσεως ἔργων ὡς τὸ ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ περιοδικῶν τοῦ πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, ὡς ὁ Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος [εἰς τὴν ἐκδόσιν, 51 (1953-1969) καὶ Abba Salama, 1 (1970)]. Δὲν γνωρίζω διὰ ποῖον λόγον ἀντὶ τοῦ μητροπολίτου εἰς τὸ ἐξώφυλλον καλεῖται «Ἕλλην Ὁρθόδοξος Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἀξώμης».

Ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ τίτλου καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου, διὰ πρώτην φοράν ἐξετάζονται, ἐὰν δὲν κάμνω λάθος, συγκριτικῶς αἱ τρεῖς (καθολικαὶ) Ἐκκλησίαι ἀπὸ κοινοῦ. Ἐκ τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἡ ἱστορία τῶν δογμάτων, ἡ δογματικὴ, ἡ πολεμικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορία τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως τελοῦν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ συγγραφέως. Παρεμπιπτόντως γίνεται μνεῖα τῶν ἀρχαίων ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν (σ. 142), τῆς Μεταρρυθμίσεως (σ. XX, 122) καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Παλαιοκαθολικῶν (σ. 246-247).

Ὁ συγγραφεὺς, ὀρθόδοξος ἱεράρχης καὶ θεολόγος, γράφει ὡς ὀρθόδοξος. Ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Ἀγγλικανισμὸν δεῖκνυει μεγάλην κατανόησιν καὶ εὐρύτητα. Διὰ τὴν Ρκαθολικὴν Ἐκκλησίαν ἐμφανίζεται ἐνίοτε αὐστηρός. Ἐνῶ, «Προσεπάθησα νὰ εἶμαι ὅσον τὸ δυνατόν ἀντικειμενικὸς ἐναντὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» (σ. 111). Λόγῳ τῆς διαθρώσεως τοῦ βιβλίου, ὁ συγγραφεὺς, μολοντί εἰς, ἀναγκάζεται νὰ ἐναλλάσῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ καὶ νὰ ὀμιλῇ ἀπὸ μέρους, ἄλλοτε μὲν τῶν Ὁρθοδόξων, ἄλλοτε τῶν Ἀγγλικανῶν ἢ τῶν Ρκαθολικῶν. Ἐνεκα τούτου, προστρέχει εἰς συγγραφεῖς πολλοὺς καὶ τοὺς πλέον ἐκπροσωπευτικοὺς ἐπὶ τοῦ θέματος, παραθέτων τὰς ἀπόψεις αὐτῶν, μετὰ τῶν σχετικῶν κριτικῶν παρατηρήσεων. Ἐπίσης δημοσιεύει καὶ κείμενα αὐτοῦσια, χρήσιμα εἰς τὰ ἀνάλογα σημεῖα. Τίθενται ζητήματα καὶ ἐρωτήματα οὐσιώδη διὰ τὴν ζωὴν τῶν τριῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ εὐρύτερον, εἰς τὰ ὅποια δίδονται μετὰ θάρρους αἱ δέουσαι ἀπαντήσεις. Δύναται δὲ νὰ λεχθῇ ὅτι διὰ τῆς ἀξιολογήσεως τῶν θετικῶν ἐξελλίσεων καὶ πάντων τῶν παραμαρτούντων στοιχείων ὁ συγγραφεὺς μετὰ συγκεκρατημένης αἰσιοδοξίας ἀποβλέπει εἰς τὸ μέλλον.

Ἀπὸ πλευρᾶς τεχνικῆς ἡ ἐκδοσις εἶναι τελεία, ἐκτὸς τυπογραφικῶν τινῶν ἀβλεψιῶν, αἵτινες ὑπέπεσον εἰς τὴν ἀντίληψίν μου, ὡς εἰς τὴν σ. 8, γρ. 7 ἡ λέξις «γεγονότα», τὸ εἰς τὴν σ. 108 τὴν βιβλιογραφίαν ὄνομα τοῦ γράφοντος καὶ εἰς τὰς ὑποσημειώσεις, σ. 61, 83, 146, 155, ἔνθα κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τοῦ αὐτοῦ ἔργου ἐνὸς συγγραφέως δὲν τηροῦνται οἱ ἀνάλογοι τύποι.

Ἡ βιβλιογραφία, ἱκανοποιοῦσα καὶ τὸν πλέον ἀπαιτητικὸν ἀναγνώστην, παρατίθεται ἐντὸς κειμένου, εἰς τὰς ὑποσημειώσεις καὶ τοὺς δύο πίνακας (σ. 106-109, 260-272). Περὶ τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας, ἐὰν δὲν ἀπατῶμαι, δὲν γίνεται ἀναφορὰ εἰς τὴν βασικὴν

ἐργασίαν τοῦ Ἰωσήφ Γκίλλ (ἀγγλ. 1961, ἑλλ. 1962, σ. 18-19). Οἱ ἀρχιερεῖς-συγγραφεῖς καταχωροῦνται διὰ τοῦ πρώτου ὀνόματός των, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν τοῦ Ἡλιοπούλεως Γεναδίου (σ. 108). Ὁ Ἀθηνῶν Χρυσόστομος παρατίθεται ἄλλοτε μὲν ὡς Παπαδόπουλος Χρυσόστομος καὶ ἄλλοτε ὡς Χρυσόστομος Ἀθηνῶν (σ. 106-109, 260-271), χωρὶς νὰ ὑπάρχη καὶ ὁμοιομορφία καταγραφῆς τοῦ ὀνόματός του «Χρυσοστόμου» ("Ἴδε καὶ ἐντὸς κειμένου). Βιβλίων τινῶν, ἐμφανισθέντων καὶ εἰς β' ἔκδοσιν συμπληρωμένην, παρατίθεται ἡ α' ἔκδοσις, ὡς τῶν Ντβόρνικ, Ἐβερνυ (δὲν σημειοῦται ἡ β' ἔκδοσις), Καρμίρη (μόνον τοῦ α' τόμου ἡ β' ἔκδοσις σημειοῦται), Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου. Ὁ κατάλογος τῶν ἔργων ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως δὲν ἀκολουθεῖ τὴν χρονικὴν σειρὰν τῆς ἐκδόσεώς των. Κατὰ τὸν συγγραφέα, οἱ ὀρθόδοξοι ἐπιστήμονες φέρονται ὡς ὀλίγον γνωρίζοντες ἢ ἀγνοοῦντες βασικά τινα ἔργα ἢ κείμενα, μᾶλλον Ἀγγλικανῶν, σ. 13, 36, 37, εὐτυχῶς ὀλίγα.

Κατὰ τὴν περίοδον τῶν Στταυροφοριῶν ἡ Ρκαθολικὴ Ἐκκλησία κατέστησεν εἰς τὴν ἀνατολὴν λατινικὰ πατριαρχεῖα ὅχι μόνον εἰς τὴν ΚΠολιν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Ἀντιόχειαν, ἀλλὰ καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα (σ. 16, 1100). Ὑποστηρίζεται ἡ γνώμη ὅτι εἰς τὴν Ρκαθολικὴν Ἐκκλησίαν δὲν ὑφίσταται ἐπίσημος κατάλογος τῶν συνόδων, τὰς ὁποίας αὕτη ἀναγνωρίζει ὡς οἰκουμενικάς (σ. 137). Μήπως ὑπὸ τὰ συνέδρια τῆς Ζωῆς καὶ Ἐργασίας καὶ Πίστεως καὶ Τάξεως, Στοκχόλμης (1925), Ἱερουσαλήμ (1928), Ὁξφόρδης (1937) καὶ Ἐδιμβούργου (1937), ἡ Ἱερουσαλήμ δέον νὰ ἀντικατασταθῇ διὰ τῆς Λωζάννης (1927), σ. 61, 128; Ἐν συνεχείᾳ λέγεται ὅτι «Ἐφόσον αἱ Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι ἀντεπερσωποῦντο πολὺ ἀσθενῶς ἐν αὐτῇ — ἡ πλήρης συμμετοχὴ αὐτῶν ἤρχισε μόλις ἐν Νέφ Δελχί 1958 (;) — ἡ κίνησις...» (σ. 62). Κατὰ τὴν α' φάσιν τῆς ἱστορίας τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως (1920-1937); ἀπασαί αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι, ἐκτὸς τῆς ἐμπεριστάτου Ρωσικῆς Ἐκκλησίας, συμμετεῖχον ἐνεργῶς εἰς τὴν κίνησιν, ἡ δὲ συμμετοχὴ των ἐντὸς βεβαίως τῶν πλαισίων τῆς τότε πραγματικότητος καὶ τῶν δυνατοτήτων, ἐὰν ἐπετρέπετο νὰ ὑποστηρίξω, δὲν φαίνεται νὰ ἦτο πολὺ ἀδύνατος. Τοῦτο πιθανῶς νὰ ἀναφερῆται πῶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς β' περιόδου εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς κινήσεως (τοῦ Π.Σ.Ε.), 1948-1961 (Ν. Δελχί).

Ἡ Οὐνία θεωρεῖται σήμερον ὡς ἐν ἐκ τῶν σπουδαίων ἐν τῇ πράξει ἐμποδίων διὰ τὴν συνεργασίαν Ρκαθολικῶν καὶ Ὁρθόδοξων (σ. 21-22, 200, 220 ἐξ.). «Κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τελεῖ ἐν σχίσματι» (69). Ἐνῶ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν «ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία εὐρίσκεται μεταξύ σχίσματος καὶ αἰρέσεως» (σ. 80). Δέον βεβίως νὰ λεχθῇ ὅτι, ἐ.ξ., οἱ παράγοντες τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἱστορίας διαδραματίζουν οὐσιώδη ρόλον ἐνταῦθα, μολοντί Ρκαθολικοὶ καὶ Ὁρθόδοξοι συμφωνοῦν εἰς τὴν δογματικὴν πίστιν κατὰ πολὺ (σ. 26-27, 149-150).

Ἡ ἀπόφασις τοῦ συνεδρίου τῆς Μόσχας, συμμετεχουσῶν ὀρισμένων ὀρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, τὸ 1948, ἡ καταδικαστικὴ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας χαρακτηρίζεται ὡς βαρεῖα (σ. 80, 21. Εὐρύτερον περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ συνεδρίου τούτου ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἀρνητικὴν περὶ τοῦ κύρους τῶν ἀγγλικανικῶν χειροτονιῶν ἀπόφασιν "Ἴδε σ. 100. Καὶ περὶ τῆς θεωρίας τοῦ Σομπορνόστ, σ. 25). Ἐξετάζεται μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἡ περὶ τοῦ πρωτείου καὶ τοῦ ἀλαθῆτους τοῦ πάπα διδασκαλία-πράξις τῆς Ρκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ συγκρίνεται αὕτη πρὸς τὸ πρωτεῖον τιμῆς τοῦ πατριάρχου Κπόλεως, τὸ ὅποιον ἀποδίδεται εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῆς μακραίωνος ζωῆς καὶ παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας, μὲ ἰδιαίτερα τινα δικαιώματα, ὡς τοῦ κέντρου τῆς Ὁρθοδοξίας, τοῦ δικαιώματος τῆς πρωτοβουλίας, τὸ τοῦ ἐκκληίου, κ.ξ. (σ. 128-130, 153-154).

Ὁ συγγραφεὺς ἀναγνωρίζει ὅτι «μια νέα ἐποχὴ ἤρχισεν εἰς τὰς διεκκλησιαστικὰς σχέσεις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη» (σ. 63), καὶ ταύτας ἐρευνᾷ λεπτομερῶς, ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ θέματός του, μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1971, ἀναγνωρίζων συνάμα τὸν ρόλον, ὃν διεδραμά-

τισαν ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἀθηναγόρας μὲ τὰ τοιμηρὰ αὐτοῦ βήματα (σ. 49, 83, 210-219, 251).

Ἀπὸ πλευρᾶς ὀρθοδόξου, προκειμένου περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀγγλίας ὁ συγγραφεὺς εἶναι τῆς γνώμης ὅτι:

«Ἐν τῇ πραγματικότητι ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία τοῦ Ἀγγλικοῦ λαοῦ... Ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς τῆς ὑπάρξεώς της μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀγγλίας διεφύλαξεν ἀδιάκοπον τὴν συνέχειαν καὶ τὴν ἀποστολικὴν διαδοχὴν αὐτῆς» (σ. 28, 64-66, 85-88, 241 ἐξ.). Ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς ἀπόψεις ἄλλων ὀρθοδόξων, ἀποβλεπόντων εἰς τὴν Ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν ὡς μίαν Ἐκκλησίαν διηρημένην εἰς τρία τμήματα, τὴν ὑψηλὴν, τὴν χαμηλὴν καὶ τὴν μέσην Ἐκκλησίαν, ἀποφιν μὴ ἰσχύουσαν σήμερον, ἢ κρινόντων ταύτην, οὐχὶ ὀρθῶς, ἐπὶ τῇ βάσει μόνον τῶν 39 ἄρθρων, ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς:

«Ὅταν ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία καὶ ἡ παράδοσίς της κατανοηθῶσιν πληρέστερον ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων, εἶμαι βέβαιος θὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι ὁ Ἀγγλικανισμὸς ἐκπροσωπεῖ ἕν γνήσιον πνεῦμα τῆς Ὀρθοδοξίας, οὕτω πως ἀνεπτυγμένον διὰ τὰ κατανοῆται ὑπὸ τῆς συγχρόνου σκέψεως. Ὁ ἀγγλικανισμὸς δὲν εἶναι μία Προτεσταντικὴ Ἐκκλησία, ἀλλὰ μία μετερρυθμισμένη Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἥτις διαφυλάσσει τὴν ἐνότητα αὐτῆς μετὰ τῆς παραδόσεως τῆς ἀρχαίας ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας» (σ. 88).

Νομίζω ὅτι τὸ ἔργον «Ὀρθοδοξία, Ρωμαιοκαθολικισμὸς καὶ Ἀγγλικανισμὸς», ἐμφανισθὲν τὴν κατάλληλον στιγμήν, συνιστᾷ μίαν σοβαρὰν ὀρθόδοξον ἐπιστημονικὴν θεολογικὴν συμβολὴν τῆς ἀπὸ τοῦ 1971 ἀρξαμένης δεκαετίας καὶ ὡς τοιαύτη καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἐνεφανίζετο καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Θ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ